

Тема 4. Політична влада

План лекції

1. *Влада як категорія політичної науки.*
2. *Структура, ресурси влади та її основи.*
3. *Принципи організації та функціонування влади.*

Влада є центральною категорією теорії політики. В залежності від її змісту трактується сутність та механізм реалізації політичних процесів та інститутів, політичних інтересів, політичної поведінки соціальних груп та індивідів.

Боротьба за задоволення і здійснення влади є основним змістом політики, а тому і основним питанням, яким займаються політичні науки. Потреба суспільного розвитку вимагає з'ясування питання “Чи є влада абстракцією, символом чи реальною дією?”

Влада багатомірна. З цієї причини в поясненні природи влади і причин її походження в теорії політики існує *декілька підходів*, кожний з яких акцентує увагу на одній зі сторін цього складного явища. Серед них можна виділити **два основні підходи**:

- Перший – *поведінковий*, який характеризує владу як особливу сутність, носієм якої є особа, яка виражена в локалізованій енергії, що примушує інших людей підкорятися. В цьому випадку влада ототожнюється з силою, наявність якої дає право на повеління.

- Другий – *соціологічний* – тлумачить владу через поняття соціальної взаємодії. Найбільш поширеним, в межах даного підходу є позитивістсько-соціологічне визначення влади німецького соціолога М. Вебера. На його думку, в основі владних відносин лежать відносини панування та підкорення, які складаються між *суб'єктом* владної волі (тих, хто має здатність впливати на іншого і домагатися поставленої мети) та *об'єктом* владного впливу (тим, хто будує свою поведінку у відповідності до змісту владного впливу). Американський соціолог Т. Парсонс, розширивши межі соціального суб'єкта до організації і держави, виокремлює дві характерні риси влади: *перша* – здатність приймати рішення і домагатися їх обов'язкового виконання; *друга* – можливість мобілізувати ресурси суспільства для досягнення загальних цілей.

В рамках позначених підходів сформувалися різноманітні **концепції влади**. Можна виділити наступні концепції влади в межах **поведінкового підходу**:

1. **Теологічна** концепція характеризує владу як здатність досягнення визначених цілей, отримання намічених результатів. Теологічні визначення тлумачать владу достатньо широко, поширюючи її не тільки на відносини між людьми, але й на взаємодію людини з оточуючим світом – в цьому сенсі кажуть, наприклад, про владу над природою.

2. **Біологічна** концепція розглядає владу як механізм обіймання людської агресивності, яка закладена в найбільш фундаментальних інстинктах людини як біологічного еста. В структурі біологічних якостей, притаманних людям і тваринам, агресія виступає як інстинкт боротьби, спрямованої проти представників тієї ж істоти.

3. **Біхевіористська** концепція дуже близька до біологічної концепції. Вона сформувалась в 30-х роках ХХ ст. та пов'язана з іменем американського вченого Гарольда Дуайта Лассуела. Дана концепція розглядає владу як особливий тип поведінки, при якому одні керують іншими. Політична влада складається із зіткнення багатогранних волевиявлень до влади як рівновага політичних сил.

4. **Психологічні** інтерпретації влади, виходячи з біхевіористичного розуміння влади як поведінки реальних індивідів, прагнуть розкрити суб'єктивну мотивацію цієї поведінки. Одним з найважливіших напрямків цієї системи є *психоаналіз*. В ньому

влада розглядається як спосіб панування безсвідомого над людською свідомістю. Індивід підкоряється силі, яка є за межами його свідомості. Це відбувається в результаті того, що людська психіка сприймає особливу установку, яка придушує раціональні мотиви поведінки, забезпечує домінування ірраціонального (страху, агресії, прагнення до руйнування) в політичній діяльності.

5. Одним з авторів *міфологічної* концепції виступає французький політолог Луї Дюгі. Він та його прихильники, пояснюючи закономірності поділу суспільства на “правлячих” та “тих, ким правлять”, захищали *ідею природного походження влади*. Отримання влади одними він пов’язував з їх фізичними, моральними, інтелектуальними, економічними перевагами над іншими. Будучи сильнішими, вони нав’язують свою волю, перетворюються на клас правителів. Таким чином, природний поділ людей на “сильних” та “слабких” дає право на владу. Для надання “законності” своїм владним претензіям “сильні” використовують *міфи* про божественне походження влади і про “суспільну волю”, яка втілена в інститутах влади. На думку тих, хто намагається критично сприймати дану концепцію, головним її недоліком є відсутність пояснення самого сенсу існування влади.

Як вже зазначалось, **соціологічний підхід** орієнтує на дослідження влади в контексті соціальних умов її виникнення і функціонування з урахуванням домінуючих в суспільстві цінностей, традицій та переваг. В межах даного підходу сформувався наступна низка концепцій:

1. **Структурно-функціональна** концепція влади розглядає її як відносини нерівноправних суб’єктів, чия поведінка обумовлена ролями, які вони виконують.

2. **Конфліктологічна** теорія влади розглядає її як відносини панування і підкорення одного класу іншим. Природа даного панування обумовлена економічною нерівністю, місцем і роллю класу в економічній системі суспільства. Утримання власності забезпечує економічно пануючому класу можливість підкорити власній волі економічно залежні класи. Економічна нерівність є основою всіх інших форм соціальної нерівності, тому влада є там, де є нерівність.

Дуалістична концепція заперечує ототожнювання влади з пануванням. Французький політолог М. Дюверже виділяв в середині влади *два складові елементи* – матеріальне пригнічення та впевненість, віра з боку тих, хто підкорюється, що підкорення є справедливе та законне. При відсутності другого елемента влада перетворюється на панування – більш вузьке поняття, пов’язане із застосуванням сили, яка може бути виражена в різних формах (фізичне насильство, економічне пригнічення, тиск з боку організованого колективу і т.д.).

Відзначимо, що всі наведені тлумачення влади не виключають одне одного, а підкреслюють багатомірність, багатоманітність цього політичного феномена. В сучасній політологічній літературі виділяють, як мінімум, *три аспекти влади*:

1. **Директивний аспект**, у відповідності до якого влада розуміється як панування, яке забезпечує виконання наказу, директиви.

2. **Функціональний аспект**, який підкреслює, що влада – це здатність та вміння практично реалізувати функцію суспільного управління.

3. **Комунікативний аспект**, який враховує, що влада так чи інакше реалізується через спілкування, через певну “мову”, яка зрозуміла всім сторонам суспільних відносин влади.

Будучи соціальною по суті, влада проходить разом із суспільством складний шлях зміни своєї **форми**. В “примітивних” суспільствах влада була “*анонімною*”, розпиленою серед членів роду. Вона проявляється в сукупності вірувань і звичаїв, які регламентували поведінку індивідів. Власне, це ще не була політична влада.

Ускладнення соціальних потреб і поява нових видів діяльності помітно підняли інтенсивність взаємодії індивідів – стало вимагати концентрації влади в руках вождів для

ефективного реагування на проблеми, які виникали. Таким чином, анонімна форма влади поступається *індивідуалізованій*.

Процес поглиблення нерівності виявив слабкість індивідуалізованої влади як засобу вирішення глибоких соціальних конфліктів. Починається *інституціоналізація* влади, тобто вона починає опиратися на спеціальні інститути, які виконували функції виразу спільних інтересів, управління, забезпечення соціального миру. Влада набирає політичного характеру, коли починає виражатися через діяльність держави, партій та інших організацій. Політичну владу поділяють, як правило, на *державну*, яка забезпечується відповідними політичними інститутами (уряд, парламент і т.д.), органами правопорядку і юридичною базою, та *громадську* – формується партійними структурами, громадськими організаціями, незалежними ЗМІ, громадською думкою.

Політична влада існує в двох основних формах: *офіційна* – легальна з формалізованою структурою та *неформальна* (неофіційна) – нелегальна, яка має тіньовий, підпільний і часто мафіозний характер.

Відмінними рисами політичної влади є:

- легальність у використанні сили та інших засобів володарювання в межах держави;
- верховенство, обов'язковість її рішень для всього суспільства і, відповідно, для всіх інших видів влади;
- публічність, тобто загальність і безособовість, що означає звернення до всіх громадян від імені всього суспільства за допомогою закону;
- моноцентричність, тобто наявність єдиного центру прийняття рішень;
- багатогранність ресурсів.

Влада як соціальне явище має ряд *специфічних “вимірів”*:

1. Вона *виражена* у функціонуванні держави та громадських інститутів.
2. Вона *пов'язана* з діяльністю лідерів, еліти, мас, тобто проявляється в діях.
3. Вона *спирається* на систему засобів і методів владного впливу – ресурси влади.
4. Їй *притаманні зміни*, зниження або підвищення легітимності, ефективності, співвідношення функцій законодавчих і виконавчих органів влади.
5. Вона завжди має результати (наслідки) реалізації.

Наведені концепції дозволили сучасним вітчизняним дослідникам сформулювати *інтегроване визначення* поняття влади. Під владою більшість сучасних вітчизняних політологів розуміє один з найважливіших видів соціальної взаємодії, специфічні відносини як найменш між двома суб'єктами, один з яких підкоряється розпорядженню іншого, в результаті цього підпорядкування володарюючий суб'єкт реалізує свою волю та інтереси.

Друге питання даної теми стосується структури, ресурсів влади та її основ.

В рамках поділу влади структурно можна виділити наступні елементи: *джерела влади, суб'єкти і об'єкти влади, ресурси влади, основи влади та функції влади*.

Джерела влади являють собою владний першопочаток. Джерелами влади можуть виступати: авторитет, сила, закон, матеріальні ресурси (багатство), престиж, соціальний і політичний статус, інтерес, таємниця та харизма. Американський футуролог, один з авторів теорії постіндустріального суспільства, Алвін Тофлер твердив, що в залежності від свого джерела влада набирає певної якості. Джерелами влади “нижчої якості” він називав грубий примус, силу або загрозу її застосування. Матеріальні ресурси виступають джерелом влади “середньої якості”. І тільки знання виступають джерелом влади “вищої якості”, ознаками якої є мінімальні затрати ресурсів та здатність своїх противників перетворювати на союзників.

Суб'єкти влади – ті, що володарюють, втілюють активний та направляючий початок влади. Ними можуть бути індивід, організація, соціальна спільність та інші. Для

реалізації владних відносин суб'єкт повинен мати наступні якості – бажання володарювати, волю до влади та бути компетентним і мати авторитет.

Суб'єкт визначає зміст владних стосунків через:

- 1) наказ як владне повеління підкорятися волі суб'єкта влади;
- 2) підкорення як підпорядкування приватної волі загальній волі влади;
- 3) покарання (санкції) як засіб впливу на заперечення пануючої волі;
- 4) нормування поведінки як сукупність правил у відповідності до загальних інтересів.

Від наказу, характеру вимог, які він містить, залежить ставлення до нього наступного дуже важливого елементу влади – **об'єкта**. Влада – завжди двосторонні стосунки взаємодії суб'єкта та об'єкта. Владу неможливо уявити без підкорення об'єкту.

Готовність об'єкта до підкорення залежить від ряду факторів. Серед них: владні якості суб'єкта; характер вимог, які пред'являються до нього; ситуація та засоби впливу, сприйняття керівника виконавцями, наявність у нього авторитету.

Окремо слід зауважити, що суб'єкт та об'єкт при певних умовах здатні трансформуватися один в одного. Суб'єкт та об'єкт – це два важливі компоненти політичної влади, але в її структурі є інші, не менш важливі, елементи – це **основи та ресурси влади**. Мова йде про ті фундаментальні засади та засоби, за допомогою яких суб'єкт політичної влади здійснює вплив на діяльність та поведінку об'єкта. Слід зауважити, що інколи навіть у спеціальній політологічній літературі плутають або просто не розрізняють ці два важливі елементи влади. Частіше за все згадуються ресурси влади, хоч при цьому необхідно підкреслити, що вони тісно пов'язані та багато в чому залежать від основ влади.

Під **основами** розуміється база влади, джерела, які живлять владну волю суб'єкта. Під **ресурсами** вбачають реальні або потенційні засоби, які використовуються, чи можуть використовуватися, для зміцнення самої влади та її основ.

Класифікація ресурсів та основ володарювання може здійснюватися за різноманітними критеріями. Одна з найбільш поширених систем типологізації – *антропологічна*. У відповідності до неї типи володарювання розрізняються за стійкими мотивами, які лежать в основі поведінки суб'єкта та об'єкта влади. При цьому різні дослідники по-різному тлумачили набір ресурсів влади.

Крім названої системи класифікації, слід згадати типологізації, які розрізняють основи та ресурси влади за їх *ефективністю* та за *змішаними критеріями*.

Але у вітчизняній політичній думці найбільш розробленою виглядає типологізація за сферами життєдіяльності. У відповідності до неї можна виділити *економічні, соціальні, юридичні, адміністративно-силові та культурно-інформаційні основи і ресурси влади*.

Економічні основи влади характеризуються: пануючою формою власності, валовим національним продуктом, природними ресурсами та наявним золотим запасом.

Відповідно *економічними ресурсами* виступають: бюджетна, податкова, інвестиційна, науково-технічна політика. Лідируюча роль економічних ресурсів (грошових зокрема) визначається, по-перше, тим, що політична влада просто не може функціонувати, не володіючи економічними ресурсами.

Соціальні основи влади складають соціальні групи та прошарки, на які спирається влада. Конкретний їх склад визначається суспільним ладом. Влада, яка прагне розширити свою соціальну базу та підтримку, повинна якомога повно висловлювати інтереси більшої частини населення. *Соціальні ресурси* влади – це заходи щодо змін статусу соціальних груп і прошарків, дії спрямовані на підвищення або зниження громадської активності. Вони являють собою значну сукупність ресурсів політичної влади. Центральне місце в цій системі займають, по-перше, престижні та високовинагороджувані посади, які вже самі по собі забезпечують високу винагороду, по-друге, набір різного роду привілеїв.

Соціальна політика у великих сучасних західних країнах будується таким чином, що у збереженні існуючої політичної влади зацікавлена більшість населення: тут широка

система страхування, високий рівень пенсійного забезпечення (рівень пенсії складає до 90% від раніше одержуваної заробітної плати), широко розвинута система благодійних організацій і т.д.

Юридичними основами влади виступають матеріальна база юриспруденції та сукупність законів, на які влада спирається в практичній діяльності. До *юридичних ресурсів* можна віднести всякого роду інструкції, заходи по доопрацюванню та тлумаченню законодавства, постанови та укази, які не охоплені діючим законодавством. Сюди можна віднести укази президента, постанови уряду, рішення судових та виконавчих органів. Дослідники відзначають, що в перехідних суспільствах роль юридичних ресурсів значно зростає, оскільки реалії життя часто виходять за межі інерційного законодавства.

Адміністративно-силові основи – це сукупність владних установ, які забезпечують життєздатність, внутрішню та зовнішню безпеку держави і її апарату. Сюди включаються структури виконавчої та законодавчої влади, органи безпеки, розвідки та внутрішніх справ.

Відповідно, *адміністративно-силові ресурси* складають система підбору кадрів до вказаних структур, їх матеріально-технічне оснащення та заходи щодо виключення дублювання й амбітного суперництва силових структур. Цей вид ресурсів політичної влади виконує функцію забезпечення оборони країни, охорони внутрішнього порядку, у тому числі забезпечення безпеки політичної влади, недопущення яких-небудь намірів щодо влади з метою її скинення. Це – армія, поліція, різні служби безпеки, прокуратура, суд, а також приналежна їм техніка, озброєння, в'язниці і т.д.

Як показує історичний досвід, ці ресурси в тій чи іншій їх частині політична влада використовує дуже часто. Вони відносяться до найбільш дієвих, вселяють страх, оскільки використання даних засобів призводить до позбавлення людей власності, волі, а нерідко і самого життя. Особливо часто політична влада прибігає до такого роду ресурсів у випадках ослаблення своєї сили і впливу на суспільство.

З поняттям "силові ресурси" нерідко зв'язують поняття "військова влада". Останнє характеризує ситуацію, коли в структурі політичної влади переважають військові. Історичний досвід дає чимало тому прикладів. При цьому військові контролюють усі структури влади або заміняють її собою. Специфіка військової організації може бути перенесена на діяльність цивільних структур. У даному випадку виникає поліцейська держава.

Культурно-інформаційні основи влади складають система організацій, які акумулюють і зберігають культурний потенціал країни, засоби масової інформації, система отримання й обробки розвідувальної інформації, міжнародні і національні комп'ютерні мережі.

Культурно-інформаційні ресурси влади складають духовні цінності, знання та інформація, які накопичені в суспільстві. Також важливими такого роду ресурсами виступають система збереження й обліку національно-культурного потенціалу, методи збирання, опрацювання і поєднання різних видів стратегічної інформації та принципи і методи роботи ЗМІ.

У підсумку розгляду основ та ресурсів політичної влади треба вирішити питання, які з них є найбільш важливими, а які – другорядними. Однозначної відповіді на нього немає. У різні періоди вирішальними стають ті чи інші. Очевидно, наприклад, що в періоди спроб чи переворотів інших виступів проти політичної влади вирішальними стають силові ресурси. У періоди стабільного економічного і політичного розвитку велику роль відіграють економічні і соціальні ресурси.

У цілому ж, як показує практика, усі види перерахованих ресурсів відносяться до постійно діючих, необхідних для політичної влади.

Третє питання даної теми пов'язане з розглядом ряду засад, які визначають силу влади та її ефективність. Практика показує, що вони багато в чому залежать від її

соціальної організованості, яку складають певний набір методів і принципів та відповідного механізму, на який спирається влада, що реалізує свою волю.

Найбільш високим ступенем соціальної організованості серед суб'єктів влади характеризується держава. Її впливовість пояснюється наявністю міцного апарату, розгалуженою системою органів та широким спектром ресурсів. Держава реалізує в демократичному суспільстві частину владних функцій, делегованих первинним суб'єктом влади – народом.

Однією з найбільш важливих характеристик влади є її *ефективність* – гарантоване впровадження в життя компетентних розпоряджень з найменшими витратами і збитками і в найкоротший час. Політична наука виробила сьогодні цілу низку *критеріїв ефективності* влади.

Функціонування політичної влади здійснюється на базі *загальновизнаних принципів* суверенітету і легітимності.

Їх характеристику доцільно здійснити на прикладі державної влади. Принцип *суверенітету* державної влади означає *верховенство* – виключне право державної влади встановлювати в суспільстві єдиний правопорядок, визначати статус державних кордонів, наділяти правами і обов'язками громадян, використовувати насилля і *незалежність* – самостійність і рівноправ'я в стосунках з іншими державами.

Принцип *легітимності* пов'язаний з обґрунтуванням правомірності тих рішень, які приймає влада, і добровільності їх виконання населенням. Термін “легітимність” не має чіткого юридичного змісту і тому рідко використовується в юридичній практиці. Але в політологічних матеріалах з ним зустрічаємося достатньо часто. Легітимність – своєрідний символ віри, який притаманний свідомості громадян. Він вміщує в собі, з одного боку, визнання влади правителів, а з іншого, зобов'язання тих, ким управляють, підкорятися.

Легітимність – важлива ознака демократичної влади та зростаючої цивілізованості суспільства. А принцип легітимності влади дозволяє відрізнити законвстановлену владу від узурпованої, насильно захопленої.

При вивченні даного аспекту питання доцільним є необхідність зупинитися над існуючою системою класифікації типів легітимності. Зокрема, слід звернути увагу на визначення традиційного, харизматичного та раціонально-легального типів легітимності, сформульованих М. Вебером.

Узагальнюючи підходи до визначення сутності легітимності, можна відзначити, що легітимність являє собою певний соціально значущий порядок походження і функціонування влади, який робить можливим досягнення злагоди у владних структурах і у взаємодії з суспільством.

План семінарського заняття

1. Сутність політичної влади, концептуальні засади визначення та її функції.
2. Структура і якості політичної влади.
3. Основи та ресурси влади.
4. Принципи організації і функціонування влади.

Література

- Гаджиев К. Политическая наука. – М., 1994.
- Довгий Т. Суд присяжних // Сучасність. – 1994. – № 6. – С. 63-70.
- Зуев В.Й. «Власть» в системе политологических категорий // Государство и право. – 1992. – № 5. – С. 90-97.
- Ильин В.В. Власть // Вестник Московского университета. Серия 13. – 1992. – № 3. – С. 10-23; № 4. – С. 3-19.

- Кампо В. Місцеве самоврядування за рубежом // Політика і час. – 1993. – № 12. – С. 13-18.
- Конституція України. – К., 1996.
- Клямкин И. Российская власть на рубеже тысячелетий // Pro et contra. Преобразование в России. – 1999. – Весна. – Т. 4. – № 2.
- Ледаев В. Власть: концептуальный анализ // Полис. – 2000. – № 1.
- Ледаев В. Формы власти: типологический анализ // Полис. – 2000. – № 2.
- Литвин В. Політична арена України // Дійові особи та виконавці. –Київ: Абрис, 1994. – С. 495.
- Макеев С. и др. Есть ли в Украине военная элита? // Политическая мысль. – 1995. – № 1. – С. 14-22.
- Мухаев Р. Политология. – М., 1998. .
- Осавлюк А.М. Современный механизм системы сдержек и противовесов в зарубежных государствах // Государство и право. – 1993. – № 12. – С. 105-114.
- Політологія. – Львів: Світ, 1994. – С. 592.
- Потічний П. Чи демократична Україна можлива? // Сучасність. – 1995. – № 6. – С. 70-73.
- Прозорова Н. Робесп'єр проти Монтеск'є, або знову про розподіл влади // Віче. – 1995. – № 2. – С. 3-15.
- Пугачев В., Соловьев А. Введение в политологию. – М., 1996.
- Политология / Под ред. проф. Г. Полуниной. – М., 1996.
- Франц А.Б. Мораль и власть // Философские науки. – 1992. – № 3. – С. 3-10.
- Шиманська Н. Місцеве самоврядування в Україні. Привід чи реальність // Розбудова держави. – 1995. – № 7-8. – С. 34-39.
- Философия власти / Под ред. проф. В. Ильина. – М., 1993.
- Халипов В. Введение в науку о власти. – М., 1996.
- Вебер М. Избранные произведения. – М., 1990.
- Денкен Жан-Мари. Политические науки. – М., 1993.
- Болл Т. Власть // Полис. – 1993. – № 5.
- Краснов Б. Теория власти и властных отношений // Социально-политический журнал. – 1994. – № 3-6.
- Рябов А. Легальность и легитимность власти // Полис. – 1994. – № 2.
- Дмитриев Ю. Соотношение понятий политической и государственной власти в условиях формирования гражданского общества // Государство и право. – 1994. – № 7.
- Власть: очерки политической философии Запада / Под ред. Ш. Мшвениерадзе. – М., 1989.

Теми рефератів

1. Проблеми відчуження людини від влади і політики та шляхи його подолання.
2. Політична і економічна влада, їх особливості і суть взаємодії.
3. Політичне двовладдя і багатовладдя, їх суть та негативні наслідки.
4. Політична, державна і громадська влада у сучасному суспільстві: загальне і особливе.

Питання для самоконтролю

1. Коли виникає політична влада?
2. Проаналізуйте основні концепції походження політичної влади.
3. Як співвідносяться поняття “політична влада” і “державна влада”?
4. Якою є структура політичної влади?
5. За якими ознаками можна класифікувати політичну владу?

6. Які особливості політичної влади в Україні?
7. Що означає неподільність політичної влади?